

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره پنجم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۲

شبکه اجتماعی شاد و سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان شهرستان بروجرد

فرشاد گودرزى^۱

ارسال: ۱۴۰۲/۲/۱۶

محسن نیازی^۲

پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۰۵

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر شبکه اجتماعی شاد بر سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان انجام شده است. در این پژوهش از روش کمی و رویکرد پیمایش استفاده شده است، جامعه آماری این پژوهش از دانش‌آموزان دختر و پسر مقاطع تحصیلی مختلف شهرستان بروجرد در سال ۱۴۰۰-۱۴۰۱ تشکیل شده که از بین آنان ۴۳۱ نفر به عنوان نمونه آماری انتخاب شده‌اند. روش نمونه‌گیری این پژوهش خوشه‌ای چند مرحله‌ای بوده و ابزاری جمع‌آوری اطلاعات، پرسشنامه محقق‌ساخته است که به صورت آنلاین ساخته و در میان جامعه آماری توزیع شده است. برای بررسی فرضیه‌های این پژوهش از آزمون همبستگی پیرسون و رگرسیون چندمتغیره استفاده شده و مدل معادلات ساختاری و آزمون برازش مدل از نرم افزار ایموس گرافیک استفاده شده است. یافته‌های این پژوهش نشان داد که شبکه اجتماعی شاد بیشترین همبستگی را با بعد اعتماد سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان با مقدار ۰/۳۲۲ در سطح معناداری ۰/۰۰۰ داشته و نتایج مدل‌سازی معادله ساختاری نشان می‌دهد که شبکه اجتماعی شاد به مقدار ۰/۴۶۲ بر سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان اثرگذار بوده و معیارهای برازش مدل حکایت از نیکویی برازش مدل و حمایت یافته‌های تجربی از مدل نظری پژوهش دارد.

کلیدواژه‌ها: پاندمی کرونا، دانش‌آموزان، سرمایه اجتماعی، شبکه اجتماعی شاد

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، ایران. (نویسنده مسئول)
farshadgoudarzi262@gmail.com

۲. استاد گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.
niazi@kashanu.ac.ir

مقدمه

در چند سال اخیر مفهوم سرمایه اجتماعی در میان مطالعات جامعه‌شناختی، جایگاه ویژه‌ای داشته است. علت تمرکز بر این مفهوم ناشی از نقشی است که سرمایه اجتماعی در بازتولید و افزایش انسجام اجتماعی ایفا می‌کند. امروزه در بررسی و تدوین شاخص‌های اجتماعی توسعه توسط سازمان‌های معتبر جهانی، سرمایه اجتماعی جایگاه خاصی را به خود اختصاص داده است. سرمایه اجتماعی ماده خام جامعه مدنی است، این سرمایه از روابط و تعامل بین افراد جامعه به وجود می‌آید و به تنهایی در فرد یا ساختار اجتماعی نهفته نیست (شریفیان ثانی، ۱۳۹۰: ۶). سرمایه اجتماعی محصول ارتباطات اجتماعی است که در تعاملات بین افراد ایجاد می‌شود و در یک شبکه قرار دارد، از سوی دیگر سرمایه اجتماعی شامل هنجارهایی می‌شود که سطح همکاری اعضای نظام اجتماعی را ارتقاء می‌دهد (فرهنگی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۰).

اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی با موضوعاتی مانند اعتماد، شرکت داوطلبانه در انجمن‌ها و موسسات خیریه، عضویت در تشکل‌ها و غیره مرتبط است، در این بین مفاهیمی چون اعتماد، مشارکت، آموزش، ارتباط اجتماعی و غیره با سرمایه اجتماعی افراد رابطه حیاتی دارد، بر این اساس می‌توان گفت نهادهای اجتماعی صرفاً منتقل‌کننده سرمایه انسانی نیستند، بلکه سرمایه اجتماعی را نیز از طریق قوانین و هنجارهای اجتماعی انتقال می‌دهند (پیراهری، ۱۳۸۸: ۱۱۰).

اصل اساسی که به بازتولید سرمایه اجتماعی می‌انجامد، روابط و تعاملات میان افراد جامعه است. با شیوع ویروس کرونا در سال ۲۰۱۹ و همه‌گیری این بیماری، روابط بین انسان‌ها در جهان با چالش جدی مواجه شد و نه تنها حیات فیزیکی، بلکه حیات اجتماعی انسان‌ها را به واسطه قدرت بالای انتقال و کشندگی تهدید می‌کند. به عقیده اسلاوی ژیژک^۱، در عصر همه‌گیری ویروس کرونا، ما صرفاً با تهدیدهای ویروسی سر و کار نداریم، فجایع دیگری نیز در حال نزدیک شدن به حیات ما هستند که باید برای مقابله با آنها آماده باشیم (ژيژک، ۱۴۰۰: ۳۸). شیوع ویروس کرونا در جامعه ایرانی، علاوه بر به مخاطره انداختن سرمایه اجتماعی اعضای جامعه، ساختار آموزشی در جامعه ایرانی را به مانند سایر کشورهای درگیر با پاندمی کرونا با چالشی جدی مواجه کرد، زیرا بخش آموزشی

همواره یکی از آسیب‌پذیرترین بخش‌های جامعه ایرانی بوده است. بر این اساس ایران از جمله کشورهای بود که از همان روزهای ابتدایی همه‌گیری کرونا، استفاده از شیوه‌های مختلف آموزش مجازی را به عنوان جایگزینی برای آموزش حضوری در دستور کار خود قرار داد. از آغاز تعطیلی مدارس و دانشگاه‌ها برای کمک به حذف این بیماری، دغدغه تدوین و اجرای برنامه تحصیلی برای تداوم آموزش‌ها در منزل و در شرایط قرنطینه خانگی به بزرگترین چالش نظام‌های آموزشی تبدیل شده است (سلیمی و فردین، ۱۳۹۹: ۵۰).

به منظور نظم دهی به یادگیری و آموزش در شرایط کرونایی در سطح کشور و برای اینکه آموزش و یادگیری متوقف نشود، پس از تصمیم‌گیری وزارت بهداشت مبنی بر تعطیلی مدارس، وزارت آموزش و پرورش برای اثر بخشی و بهبود کیفیت آموزش و یادگیری بهتر، با استفاده از نرم‌افزار مجازی شاد، برنامه‌های آموزشی دانش‌آموزان را در یک زیست‌بوم مجازی ادامه داد (حمزه‌لو و رحیمی، ۱۳۹۹: ۲). بحث آموزش مجازی از طریق شبکه‌های اجتماعی مجازی در دوران کرونا برای جامعه ایرانی بسیار حیاتی است، زیرا بیش از ۱۵ میلیون دانش‌آموز مشغول به تحصیل در کشور وجود دارد که از این تعداد، بیش از ۸ میلیون دانش‌آموز در مقطع ابتدایی، نزدیک به ۳/۵ میلیون نفر در مقطع متوسطه اول و نزدیک ۳ میلیون در متوسطه دوم مشغول به تحصیل هستند (سامانه مدارس مدیار، ۱۴۰۰).

وجود تعداد بالای دانش‌آموزان در کشور نقش آموزش و بسترهای آموزشی چون شبکه اجتماعی شاد را در کشور بسیار مهم کرده است، به خصوص در زمانی که به دلیل محدودیت‌های کرونایی در جامعه، توانایی ارتباط فیزیکی افراد در جامعه کاهش یافته و به تبع آن سرمایه اجتماعی نیز کاهش یافته است. کاهش سرمایه اجتماعی در جامعه می‌تواند خطری جدی باشد که حیات اجتماعی اعضای جامعه را تهدید می‌کند. در این دوران بحرانی، نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی چون شاد که محیطی مجازی برای کنش دانش‌آموزان با یکدیگر و معلمین فراهم کرده است، به شکل غیر مستقیم بستر مهمی برای افزایش و احیای سرمایه اجتماعی در بخش مهمی از جامعه نیز می‌تواند باشد. طبق آخرین آمار نرم افزار شاد در فروشگاه‌های نرم‌افزار مجازی مایکت و بازار به ترتیب ۹ و ۱۳ میلیون بار دانلود شده و در وب سایت رسمی شاد نزدیک به ۱۸ میلیون کاربر از این نرم افزار استفاده کرده‌اند^۱.

۱. تاریخ آخرین مراجعه به وب سایت مایکت، بازار و شاد ۱۴۰۰/۰۹/۲۱.

اجتماعات مجازی چون شبکه اجتماعی شاد به کاربران امکان می دهد، علایق، نظریات و فعالیت های خود را با یکدیگر به اشتراک بگذارند (شاوردی، ۱۳۹۶: ۶۹). روابط و پیوندهایی که در شبکه های اجتماعی مجازی به وجود می آید به عنوان سرمایه اجتماعی و دارایی افراد محسوب می شود و فرد از طریق آن می تواند به منابع حمایت های موجود در این پیوندها دسترسی یابد (توسلی و امانی کلاریجانی، ۱۳۹۱: ۵۶). تعاملات در شبکه های اجتماعی مجازی در شکل سازنده خود می تواند به عنوان سرمایه اجتماعی تلقی گردد و جامعه را در سطح وسیعی از نتایج این سرمایه بهره مند سازند، از این رو اینترنت و شبکه های اجتماعی مجازی می توانند تأثیر مثبتی بر سرمایه اجتماعی داشته باشند (ساوودی و دی آبرو، ۲۰۱۴). تولید و چرخش اطلاعات در شبکه های اجتماعی و فضای سایبری به تولید آگاهی و میل به دانستن منجر شده و پنجره های انسان برای تأثیرگذاری و تأثیرگیری از یکدیگر را در زیست بوم های مجازی گشوده است (میرزایی، ۱۳۹۹: ۱۵۸). استفاده از یادگیری برخط در دوران کرونا علاوه بر اینکه می تواند از گسترش بیماری کرونا جلوگیری کند، می تواند ارتباط از طریق آموزش از راه دور بین معلمان و دانش آموزان را گسترش داده و سرمایه اجتماعی را تقویت کند (البرزی و همکاران، ۱۴۰۰: ۶). وجود زیرساخت های مناسب آموزشی کشورها و میزان ضعف و قوت آنها و مواجهه و چگونگی مدیریت این بحران در شرایط کنونی بسیار مهم است (میرزایی، ۱۳۹۹: ۱۴۷). شبکه اجتماعی شاد هر چند با هدف آموزش دادن طراحی شده است، اما می توان از بعد دیگری آن را مورد بررسی قرار داد. نقش تعامل و ارتباطات افراد در این شبکه می تواند حائز اهمیت فراوانی باشد، چرا که در این دوران بحرانی می تواند به افزایش سرمایه اجتماعی افراد کمک کند، بنابراین در پژوهش حاضر برآنیم تا مفهوم سرمایه اجتماعی را از دریچه شبکه اجتماعی شاد مورد بررسی قرار دهیم و نشان دهیم که این شبکه اجتماعی تا چه حد می تواند با سرمایه اجتماعی افراد و خصوصاً دانش آموزان به عنوان کاربران اصلی آن مرتبط باشد. بر این اساس با توجه به ضرورت پژوهش در این حوزه، سعی داریم نقش شبکه اجتماعی شاد را در توسعه سرمایه اجتماعی در میان دانش آموزان شهرستان بروجرد مورد ارزیابی و سنجش قرار دهیم و به این سؤال اساسی پاسخ دهیم که شبکه اجتماعی شاد تا چه حد با توسعه سرمایه اجتماعی دانش آموزان این شهرستان در ارتباط است؟

پیشینه پژوهش

شبکه‌های اجتماعی مجازی در چند دهه اخیر به قدری بسط و توسعه یافته‌اند که توجه بسیاری از محققین را به خود جلب کرده‌اند. یکی از مهمترین موضوعاتی که در دو دهه اخیر در ارتباط با شبکه‌های اجتماعی در کشور بررسی شده، سنجش نسبت این شبکه‌ها با مقوله سرمایه اجتماعی است. پژوهش حاضر به دلیل اینکه یک شبکه اجتماعی مجازی جدید را در ارتباط با مفهوم سرمایه اجتماعی بررسی می‌کند، تلاش می‌کند به بررسی تحقیقاتی بپردازد که ارتباط دو مفهوم شبکه‌های اجتماعی مجازی و سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند.

سلیمانی و سهیلی (۱۴۰۱)، در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه بین استفاده از ابزارها و امکانات شبکه شاد با درگیری تحصیلی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم» با استفاده از روش پیمایش و ابزار پرسشنامه استاندارد به بررسی رابطه بین این دو متغیر پرداخته و نتایج آن نشان می‌دهد شبکه شاد با سطح درگیری تحصیلی دانش‌آموزان ارتباط مثبت و معناداری دارد.

نارمنجی و همکاران (۱۳۹۹)، در پژوهشی با عنوان «بررسی تأثیرگذاری رفتار اشتراک‌گذاری اطلاعات در شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سرمایه اجتماعی» به تبیین این مسأله پرداختند که اشتراک‌گذاری اطلاعات توسط دانشجویان چه ابعدی از سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این پژوهش از نوع کاربردی بوده و با روش پیمایشی انجام گرفته است، جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه دانشجویان دانشگاه‌های زیر پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری استان خراسان رضوی بوده که در سال ۱۳۹۷-۱۳۹۸ مشغول به تحصیل بوده‌اند و حداقل به مدت شش ماه تجربه استفاده از یکی از شبکه‌های اجتماعی واتس‌آپ، تلگرام یا اینستاگرام را داشته‌اند. حجم نمونه این پژوهش بر اساس فرمول کوکران ۳۸۴ بوده و از رویکرد حداقل مربعات جزئی و نرم افزار «اسمارت پی ال اس» برای تحلیل فرضیه‌ها استفاده شده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که رفتار اشتراک‌گذاری اطلاعات دانشجویان در شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سرمایه اجتماعی آنها تأثیر مثبت و معناداری دارد.

پارسانیا و زارع (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای تحت عنوان «بازتعریف سرمایه اجتماعی در میدان مجازی» به دنبال بررسی پدیدارشناسانه سرمایه اجتماعی در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی و همچنین متأثر از میدان مجازی، در جامعه است. این پژوهش به روش

کیفی و رویکرد پدیدارشناسی از طریق مصاحبه ۲۵ نمونه انجام شده و نتایج آن نشان می‌دهد شبکه‌های اجتماعی مجازی، سرمایه اجتماعی را بهبود می‌بخشد؛ همچنین در عبور از طبقه‌بندی‌های اجتماعی، میدان مجازی را در توزیع سرمایه اجتماعی به عدالت نزدیک‌تر می‌کند.

همچنین حسین‌پور (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تأثیر شبکه اجتماعی مجازی فیسبوک بر بالابردن سرمایه اجتماعی در جامعه» به مطالعه کنش‌های کاربران ایرانی در سایت فیسبوک و شناسایی شاخص‌های نشان‌دهنده سرمایه اجتماعی در این سایت پرداخت. هدف اصلی پژوهش حاضر این بود که شبکه اجتماعی فیسبوک چگونه سرمایه اجتماعی کاربران را بالا می‌برد. چارچوب نظری این پژوهش از نظریات فوکویاما، بوردیو و پاتنام در باب سرمایه اجتماعی و نظریه شبکه کاستلز تشکیل شده است. این پژوهش به روش پیمایش و با استفاده از ابزار پرسشنامه انجام شده و نمونه‌های آن به روش تصادفی هدفمند و گلوله برفی شامل ۸۰ دانشجوی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات بوده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که فرضیه اصلی تحقیق یعنی ارتباط بین شبکه اجتماعی فیسبوک و سرمایه اجتماعی تأیید شده است.

شاوردی در سال (۱۳۹۶)، در پژوهشی تحت عنوان «سرمایه اجتماعی در شبکه‌های اجتماعی واقعی و مجازی» به دنبال سنجش تطبیقی سرمایه اجتماعی دختران دانشجوی در فضای واقعی و مجازی بوده است. روش این پژوهش پیمایش و ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه استاندارد بوده است. جامعه آماری این پژوهش شامل ۸۱۹ نفر از دانشجویان دختر است که با استفاده از فرمول کوکران و با بهره‌گیری از نمونه‌گیری چند مرحله‌ای انتخاب شده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که میانگین تمامی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به نفع سرمایه اجتماعی جامعه واقعی است.

آریانی قیزقاپان و همکاران در سال (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان «تبیین نقش میانجی سرمایه اجتماعی در ارتباط بین کاربست شبکه اجتماعی مجازی و رفتارهای اشتراک دانش در فضای مجازی» به بررسی این مسأله پرداختند که سرمایه اجتماعی در شبکه‌های مجازی چگونه بازتولید می‌شوند. این پژوهش کمی بوده و جامعه آماری با توجه به مدل کرجسی-مورگان در سطح خطای ۰/۰۵ بوده و شامل ۲۱۰ نفر از دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه محقق اردبیلی است که از شبکه اجتماعی تلگرام استفاده

می‌کنند. داده‌ها با استفاده از ابزار پرسشنامه جمع‌آوری شده و با نرم‌افزارهای آماری چون لیزرل و اسپاس تحلیل شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که مدل ارائه شده از برازش مناسب و مطلوبی برخوردار بوده و مؤلفه کاربست شبکه اجتماعی مجازی به صورت مستقیم و غیرمستقیم از طریق مؤلفه سرمایه اجتماعی بر رفتارهای تسهیم دانش در فضای مجازی تأثیر معناداری دارد.

در میان عناوین خارجی نیز مقالاتی در سال‌های اخیر به رشته تحریر درآمده که به بررسی رابطه شبکه‌های اجتماعی و سرمایه اجتماعی پرداخته است. عثمان و آنتر^۱ (۲۰۲۰)، در پژوهشی با عنوان «تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر سرمایه اجتماعی و شادی: مطالعه میدانی ساکنان عرب و غیرعرب در امارات متحده عربی» به بررسی این موضوع پرداختند که افزایش شبکه‌های اجتماعی مجازی در کشور امارات به عنوان یک راهکار برای افزایش مشارکت اجتماعی و توسعه پایدار مورد استفاده قرار گرفته می‌گیرند. در این مقاله عناصر پژوهشی جامعه‌شناختی، روانشناختی و مطالعات ارتباطی با واسطه کامپیوتر را ترکیب کرده و بر نظریه سرمایه اجتماعی تمرکز می‌کنند. در این مطالعه رابطه بین شدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی عرب و غیرعرب به روش پیمایش و با نمونه ۳۰۰ نفری مورد بررسی قرار گرفته و نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بین شدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی و سرمایه اجتماعی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

رایکوو^۲ و همکاران (۲۰۲۰)، در مقاله‌ای تحت عنوان «تأثیر رفتارهای کارکنان بر انباشت سرمایه اجتماعی در یک شبکه اجتماعی آنلاین» به تبیین این مسأله پرداختند که در فضای شبکه‌های اجتماعی مجازی، ساختارها و پیوندهای آنلاینی وجود دارد که باعث افزایش سرمایه اجتماعی می‌شود و کمتر مورد توجه محققین قرار گرفته است. محققین در این پژوهش کل شبکه دوستی محدود به یک شهر را که شامل ۱۹۴۶۰۱ از سایت شبکه اجتماعی استخراج شده بود را به عنوان دارایی شبکه با استفاده از تحلیل رگرسیون مورد بررسی قرار داده و برآورد اثرات رفتارهای اجتماعی کاربران آنلاین بر سرمایه اجتماعی را مورد بررسی قرار دادند، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد تعداد لایک‌های

-
1. Osman and Anter
  2. Rykov
  3. Horng and Wuc

دریافتی و مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی با سرمایه اجتماعی مرتبط بوده و سرمایه اجتماعی را افزایش می‌دهد.

هورنگ و ووسی^۱ (۲۰۲۰)، در مقاله‌ای با عنوان «چگونه رفتارها در سایت‌های اجتماعی و سرمایه اجتماعی آنلاین بر اهداف تجارب اجتماعی تأثیر می‌گذارند؟» به بررسی این موضوع پرداختند که چگونه رشد شبکه‌های اجتماعی مجازی چون فیسبوک و توئیتر بر سرمایه اجتماعی و افزایش تجارب اجتماعی تأثیر می‌گذارد. این مطالعه از بررسی رفتارهای موردی در شبکه اجتماعی و نظریه سرمایه اجتماعی که بر عوامل تجارب اجتماعی تأثیر می‌گذارند، بهره برده است. در این پژوهش از ۹۷۰ نمونه از کاربران فیسبوک استفاده شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که رفتار در شبکه‌های اجتماعی علاوه بر اینکه سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد، مشارکت و تجارب افراد را نیز بالا می‌برد.

موسمبا و پاول^۲ (۲۰۲۰)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تعاملات در شبکه‌های اجتماعی مجازی از دریچه سرمایه اجتماعی» به تبیین این موضوع پرداختند که رشد سریع اینترنت منجر به گسترش فناوری و شبکه‌های اجتماعی مجازی شده است. هدف از انجام این پژوهش شناخت اثرات ارتباطات بر سرمایه اجتماعی کاربران بود. محققین در این پژوهش بر یک مدل توسعه‌محور از شبکه‌های اجتماعی تمرکز کردند و از طریق یک نظرسنجی مبتنی بر وب برای جمع‌آوری داده‌ها برای آزمایش فرضیه‌های خود دادند، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد توسعه حس اجتماع‌محور در شبکه‌های اجتماعی، باعث افزایش سرمایه اجتماعی می‌شود.

دنیل^۳ و همکاران (۲۰۱۳)، در مقاله‌ای با عنوان «سرمایه اجتماعی مجازی و توزیع مجازی در جامعه» به وسیله روش پیمایش و ابزار پرسشنامه به این موضوع پرداختند که سرمایه اجتماعی چگونه در فضای مجازی در میان افراد توزیع شده و سرمایه اجتماعی افراد جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که فضای مجازی نقش مهمی بر سرمایه اجتماعی افراد دارد.

-
1. Musembwa and Paul
  2. Daneil
  3. Radcliffe Brown

در پژوهش‌های پیشین هر یک از محققین به بررسی نوع خاصی از شبکه‌های اجتماعی مجازی و ارتباط آن با سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند. اغلب پژوهش‌های قبلی از روش‌های کمی و پیمایشی برای انجام پژوهش‌های خود استفاده کرده و به نتایج تقریباً یکسانی رسیده‌اند. در این پژوهش تلاش می‌شود که به این نقدها پاسخ داده شود. در هیچ کدام از پژوهش‌های قبلی دانش‌آموزان به عنوان جامعه هدف مورد بررسی قرار نگرفته‌اند و به دلیل اینکه شبکه اجتماعی شاد در دوران کرونا در ایران بیشتر مطرح شده است، تاکنون تحقیقی که رابطه آن را با سرمایه اجتماعی نشان دهد، صورت نگرفته است. بر این اساس پژوهش حاضر از دو بعد با پژوهش‌های قبلی متفاوت است؛ اول اینکه درصد است تا رابطه شبکه اجتماعی مجازی جدیدی را با مفهوم سرمایه اجتماعی مورد سنجش قرار دهد و دوم اینکه جامعه هدف این پژوهش بر خلاف پژوهش‌های قبلی دانش‌آموزان هستند.

مبانی نظری پژوهش

مبانی نظری هر پژوهش به عنوان شاکله اصلی پژوهش شناخته می‌شود. در این پژوهش مبانی نظری در دو بخش تدوین شده است. در بخش اول به بررسی مفهوم شبکه‌های اجتماعی مجازی، دیدگاه‌های نظری مربوط به آن و شبکه اجتماعی شاد می‌پردازیم و سپس در بخش بعدی مبانی نظری، مفهوم سرمایه اجتماعی را مورد بررسی قرار داده و در نهایت به ارائه چارچوب نظری، فرضیه‌ها و مدل مفهومی پژوهش می‌پردازیم.

شبکه‌های اجتماعی مجازی

ریشه کلمه شبکه اجتماعی به زمانی برمی‌گردد که مردم به شکل گروه‌های کوچک زندگی می‌کردند. این مفهوم برای اولین بار در سال ۱۹۴۰ در حوزه انسان‌شناسی، توسط رادکلیف براون^۱ مطرح شد. شبکه‌های اجتماعی به عنوان ساختاری متشکل از مجموعه‌ای از بازیگران، که برخی از اعضای آن توسط مجموعه‌ای از روابط به هم متصل شده‌اند، تعریف شده است (کناک و یانگ^۲، ۲۰۰۸: ۸). هدف کلی شبکه‌های اجتماعی، ایجاد سرمایه اجتماعی و تسهیل ارتباطات افراد مختلف جامعه است. با وقوع انقلاب دیجیتالی

1. Knoke and Yang

2. Alvin Toffler

در سال ۱۹۷۰ و ظهور شکل جدیدی از فناوری اطلاعات و ارتباطات، شبکه‌های اجتماعی دچار دگرگونی عظیمی شده و از فضای فیزیکی به فضای مجازی منتقل شدند. شبکه‌های اجتماعی مجازی به دلیل بی‌مکانی حاکم بر اینترنت، بر علایق افراد و گروه‌ها و مشارکت‌های همگانی این افراد بنا شده‌اند (حسین‌پور، ۱۳۹۶: ۶۷). انقلاب ارتباطات، نوع جدیدی از ارتباطات مجازی را که فاقد روح حاکم بر روابط اجتماعی است را به وجود آورده که از طریق ماهواره، اینترنت، شبکه‌های اجتماعی مجازی و ... جهان جدیدی به موازات جهان واقعی به وجود آمده است به اعتقاد برخی از اندیشمندان ارتباطات، شبکه‌های اجتماعی را بستری برای شکل‌گیری مفاهیمی چون صمیمیت و اعتماد در فضای مجازی دانسته‌اند (رحمان‌زاده، ۱۳۸۹: ۴). به عبارت دیگر تسهیل روابط به وسیله وسایل الکترونیکی سبب شده است تا بسیاری از جنبه‌های ارتباط انسان‌ها و امور مرتبط با آن مانند سرمایه اجتماعی تحت تأثیر قرار بگیرد (فرقانی و قلی‌زاده گللو، ۱۴۰۰: ۲۷۷).

فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی به همه فضاهای اجتماعی، سازمانی و فردی در جوامع بشری وارد شده و شیوه زندگی روزمره، کار و معرفت را در درجات گوناگون تحت تأثیر قرار داده‌اند (خانیک و بابائی، ۱۳۹۰: ۷۲). به عقیده آلون تافلر^۱ رسانه‌ها در سه موج از تاریخ بشر حضور داشته‌اند؛ موج اول مخصوص جوامع کشاورزی بوده و در جوامع بسیار کوچک حضور رایج بوده است، موج دوم با ظهور سرمایه‌داری و گسترش رسانه‌های چون تلویزیون، رادیو و ... همراه بوده که ارتباطات راه دور را گسترش داده است (تافلر به نقل از منصور نژاد، ۱۳۸۷: ۱۰۳). در نهایت تافلر موج سوم را محصول دگرگونی انقلاب فراصنعتی می‌داند، انقلابی در اطلاعات، ارتباطات و دانایی. به عقیده تافلر در موج سوم رایانه‌ها نقش حیاتی دارند و بر همین اساس در عصر پسا صنعتی که با انقلاب دیجیتالی همراه بوده است، قدرت از صورت عریان و آشکار به صورت پنهان و نامرئی تبدیل می‌شود. به تعبیر مانوئل کاستلز^۲، فناوری‌های نوین اطلاعاتی، نقاط دور عالم را در شبکه‌های جهانی به همدیگر پیوند می‌دهند، ارتباط رایانه‌ای مجموعه از جوامع مجازی را به وجود می‌آوردند و در نتیجه آن همه ساختارها و فرآیندهای مادی و معنوی بشری دگرگون می‌شوند (کاستلز، ۱۳۸۹: ۴۸). بر همین اساس کاستلز یادآور می‌شود که کارکردها و

فرآیندهای مسلط در عصر اطلاعات به شکل قابل توجهی در ارتباط با شبکه‌ها سازمان می‌یابد. شبکه‌ها ریخت‌شناسی تازه جوامع را شکل می‌دهند و تکنولوژی‌های اطلاعاتی جدید مبنایی برای گسترش همه‌جانبه در سرتاسر ساختار اجتماعی را ایجاد می‌کنند (همان: ۳۸۳).

شبکه اجتماعی شاد

شبکه اجتماعی مجازی شاد، پرکاربردترین نرم افزار تعاملی کشور است که توسط تیم فنی همراه اول برای وزارت آموزش و پرورش طراحی شده است. از زمان همه‌گیری ویروس کرونا، نقش شبکه اجتماعی شاد به عنوان بستری برای آموزش و تعامل دانش‌آموزان با یکدیگر و ایجاد تعامل دوسویه معلمان و دانش‌آموزان بسیار مهم شده است. بر طبق آخرین آمار در شبکه اجتماعی مجازی شاد ۱۸ میلیون دانش‌آموز عضو شده است. این نرم‌افزار به مانند شبکه‌های اجتماعی مجازی دیگری چون تلگرام، واتس‌آپ تمامی ویژگی‌های یک پیام‌رسان، اعم از ارسال متن، تصویر، صوت، ویدئو، فایل و ... را دارد و بر اساس نقش کاربر (مدیر، معلم و دانش‌آموز) به آنها امکان ارسال می‌دهد (بیرقی فرد و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۸). از دیگر قابلیت‌های شبکه اجتماعی مجازی شاد ایجاد کانال و گروه، امکان حضور و غیاب، ارتباط زنده، پخش زنده کلاس، تماس صوتی، رسیدگی به آزمون دانش‌آموزان، ایجاد پروفایل شخصی و غیره است (همان: ۵۹). شبکه اجتماعی مجازی چون شاد، همانطور که فضایی هستند که افراد در آنجا با افراد دیگر آشنا می‌شوند و دوستان جدیدی پیدا می‌کنند، دوستان قدیمی خود را در جریان دگرگونی‌های زندگی شان قرار می‌دهند. فضاهایی که در این شبکه خلق می‌شوند، برای گفتگو و تبادل اطلاعات بسیار کارآمد هستند و حتی این قابلیت را دارند که در آن از ایده‌های جدید و بحث پیرامون مسائل جامعه را مطرح کرد.

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی از عوامل اصلی پایداری روابط اجتماعی، کیفیت خوب زندگی و استحکام روابط شناخته می‌شود (رانی و همکاران، ۲۰۲۰). مفهوم سرمایه اجتماعی برای اولین بار در سال ۱۹۱۶ توسط هانی فان^۱ مطرح شد، اما با وجود اهمیت این مفهوم در پژوهش‌های اجتماعی تا سال ۱۹۶۰ که به وسیله جین

جیکوب^۱ در برنامه‌ریزی شهری به کار برده شد، شکل جدی به خود نگرفت. دهه ۱۹۷۰ تئوری سرمایه اجتماعی توسط لوری^۲ وارد عرصه اقتصاد شد و در ادامه پیر بوردیو^۳، جیمز کلمن^۴، رابرت پاتنام^۵ و فرانسیس فوکویاما^۶ به توسعه مفهوم سرمایه اجتماعی کمک‌های شایانی کردند.

جیمز کلمن برای تعریف سرمایه اجتماعی از نقش و کارکردهای آن کمک گرفته و تعریفی کارکردی از سرمایه اجتماعی ارائه داد نه تعریف ماهوی. بر این اساس سرمایه اجتماعی از نظر کلمن، عبارت است از ارزش آن جنبه از ساختار اجتماعی که به عنوان منابعی در اختیار اعضا قرار می‌گیرد تا بتوانند به اهداف و منابع خود دست پیدا کنند. وی سرمایه انسانی را به عنوان هدف غایی مطرح نموده و سرمایه اجتماعی را به عنوان ابزاری برای حصول به سرمایه انسانی به کار می‌برد، به عبارتی کلمن با استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی، سعی در شناخت نقش هنجارها و ارزش‌ها در شبکه‌های اجتماعی داشته تا از این طریق بتواند موجب تقویت سرمایه‌های انسانی شود (الوانی و نقوی، ۱۳۸۱: ۵-۶). رابرت پاتنام سرمایه اجتماعی را نشان‌دهنده رابطه بین افراد یک جامعه می‌داند (پاتنام، ۲۰۲۰). به عقیده او سرمایه اجتماعی، مجموعه منسجمی از مفاهیمی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها است که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضا یک اجتماع شده و در نهایت منافع متقابل آنها را تأمین می‌کند. او بر این عقیده است اعتماد و ارتباط متقابل اعضا در شبکه به عنوان منابعی هستند که در کنش‌های اعضای جامعه موجود است. تأکید عمده پاتنام بر مفهوم اعتماد بوده و معتقد است، اعتماد منبع باارزشی از سرمایه محسوب

---

2. Jane Jacobs

3. Loury

4. Pierre Bourdieu

5. James Coleman

6. Robert Putnam³

7. Francis Fukuyama

می‌شود که اگر در حکومتی به میزان زیاد اعتماد وجود داشته باشد به همان اندازه رشد سیاسی و توسعه اجتماعی وجود دارد (همان منبع).

پیر بوردیو توضیح و تفسیر یکپارچه‌ای از مفهوم سرمایه اجتماعی ارائه می‌دهد. بوردیو سرمایه اجتماعی را به عنوان مجموع منابع بالفعل و بالقوه که به عضویت در یک گروه مرتبط می‌شود، تعریف می‌کند که هر یک از اعضا با پشتیبانی از سرمایه اجتماعی فراهم می‌کنند. بنابراین در تعریف بوردیو تأکید بر روی شبکه‌های اجتماعی است که دسترسی به منابع گروهی را فراهم می‌کند (پیراوری، ۱۳۸۸: ۱۱۱). بوردیو از سه نوع سرمایه اجتماعی یاد می‌کند؛ سرمایه اقتصادی، سرمایه بلافاصل قابل تبدیل به پول است، مانند دارایی‌های منقول و ثابت یک سازمان. سرمایه فرهنگی نوع دیگر سرمایه است که در یک سازمان وجود دارد مانند تحصیلات عالی اعضای سازمان که این نوع سرمایه نیز در برخی موارد و تحت شرایطی قابل تبدیل به سرمایه اقتصادی است و در نهایت سرمایه اجتماعی که به ارتباطات و مشارکت اعضای یک سازمان توجه دارد (الوانی و سیدنقی، ۱۳۸۱: ۴). فرانسیس فوکویاما بر این باور است که مهمترین راه افزایش و تقویت سرمایه اجتماعی برای دولت در یک جامعه آموزش است. از طریق آموزش می‌توان بسیاری از اهداف اجتماعی را به دست آورد که منجر به ارتقای سرمایه اجتماعی می‌شود. به عقیده وی برای ایجاد و ارتقای سرمایه اجتماعی به یک نظام آموزشی جامع نیاز است، چرا که آموزش پایه از یک سو بیشترین میزان جمعیت را تحت پوشش قرار می‌دهد و از سوی دیگر اینکه در سنین پایین افراد انعطاف‌پذیرتر هستند و آسان‌تر می‌توان هنجارهای و ارزش‌های مثبت را در آنها ایجاد کرد و به تاسی از آن، شخصیت آنها را شکل داد (سید نورانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۵).

استون^۱، معرف‌های سرمایه اجتماعی را به معرف‌های دور و نزدیک طبقه‌بندی می‌کند، معرف‌های نزدیک سرمایه اجتماعی، نتایجی هستند که شامل اجزایی مانند اعتماد، عمل متقابل و شبکه‌های اجتماعی هستند و معرف‌های راه دور بر مفاهیمی چون وضعیت سلامتی، نرخ‌های خودکشی، امید به زندگی، نرخ جرم، نرخ بیکاری و غیره اشاره دارند (پیراوری، ۱۳۸۸: ۱۱۴). از نظر جانان ترنر سرمایه اجتماعی، نیروهایی هستند که پتانسیل توسعه اقتصادی در یک جامعه را با ایجاد و تقویت روابط اجتماعی و الگوهای

سازماندهی اجتماعی افزایش می‌دهند و این نیروها در سطح تحلیل خرد، میانه و کلان کار می‌کنند (همان: ۱۱۹).

شبکه‌های اجتماعی مجازی و سرمایه اجتماعی

با توجه به اینکه روابط اجتماعی هسته اصلی یک جامعه محسوب شده و موجب می‌شود که کنشگران با بسط پیوندهای خود، کنش‌های خود را در جامعه تسهیل کنند و از این طریق به اهداف خود دست یابند، هم افراد در جامعه به نوعی تلاش می‌کنند تا با دیگران ارتباط برقرار کنند. از سوی دیگر اطلاعات و ارتباطات بین افراد به عنوان مهمترین شاخص شبکه‌های اجتماعی مجازی به حساب می‌آید، بر این مبنا شناخت و بررسی سرمایه اجتماعی بین اعضا این شبکه‌های اجتماعی ضروری به نظر می‌رسد. سرمایه اجتماعی که دسترسی اعضای شبکه را به منابع و حمایت‌های موجود در شبکه تسهیل نموده و می‌توان شرایط ارتباط بین آنها را بهتر فراهم نمود.

شبکه‌های اجتماعی، امکان دسترسی به اشکال مختلف سرمایه اجتماعی مانند اطلاعات، حمایت اجتماعی، ارزش‌ها و ... فراهم می‌کنند (شولز و همکاران، ۲۰۱۷). مسأله اصلی که در شبکه‌های اجتماعی وجود دارد، میزان و نحوه ارتباطات افراد با یکدیگر است. بلوک‌های اصلی شبکه‌های اجتماعی ارتباط هستند و رویکرد شبکه با مطالعه روابط موجود بین مجموعه‌ای از افراد به تحلیل ساخت اجتماعی می‌پردازد و ضمن اینکه به کل ساخت توجه می‌کند، الگوی روابط موجود را در ساخت مد نظر قرار می‌دهد. بر همین اساس نقطه تمرکز در تحلیل شبکه‌های اجتماعی مجازی این است که به جای تأکید بر کنشگران و ویژگی‌ها فردی‌شان به عنوان واحد تحلیل، به ساختار روابط کنشگران توجه کند (باستانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۶۸).

شبکه‌های اجتماعی مجازی به دلیل نقش واسطی که در بین افراد بازی می‌کنند، بر سرمایه اجتماعی تأثیرگذار هستند. بر این اساس می‌توان سه رویکرد کلی نسبت به شبکه‌های اجتماعی مجازی و تأثیر آن بر سرمایه اجتماعی را مطرح نمود. در رویکرد اول؛ شبکه‌های اجتماعی مجازی به تدریج جایگزین دنیای واقعی خواهد شد و اینترنت به تدریج به ایجاد تغییرات مثبت کمک خواهد کرد. همچنین شبکه‌های اجتماعی مجازی با فراهم آوردن فضای ملاقات برای افراد، دارای علایق مشترک و غلبه بر محدودیت‌ها مکان و زمان، موجب تجدید حیات اجتماعی می‌شوند (شاوردی، ۱۳۹۶: ۷۷). بر اساس این رویکرد اینترنت نه تنها فرصت‌های تماس با دوستان و خویشان را با هزینه‌های پایین

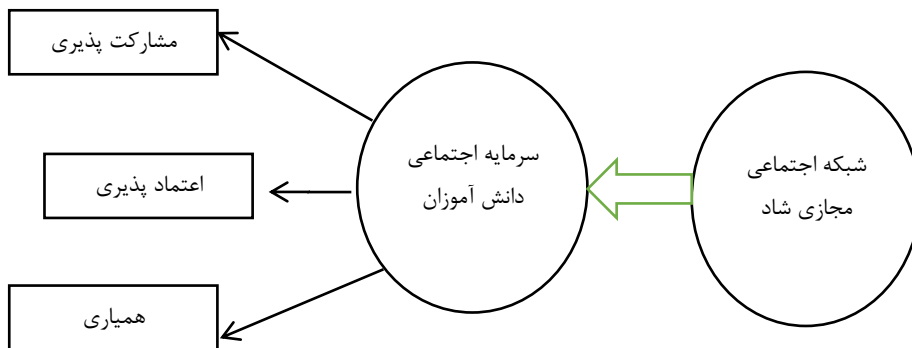
فراهم می‌کند، بلکه نتیجه‌ی آگاهی اعضای شبکه از نیازهای یکدیگر، تعداد ارتباطات بدون واسطه آنها را در فضای فیزیکی نیز می‌افزاید (عدلی پور و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۹). رویکرد دوم استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی را باعث کاهش سرمایه اجتماعی می‌داند. از نظر این رویکرد استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی مانع توجه افراد به اجتماع واقعی می‌شود، زیرا تعاملات شبکه‌ای آنها از میزان ارتباطات مستقیم شان پیشی می‌گیرد (شاوردی، ۱۳۹۶: ۷۷). در نهایت رویکرد سوم تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر کاهش یا افزایش سرمایه اجتماعی کاربران معنا می‌یابد، از نظر این رویکرد این فناوری‌ها به شیوه‌ای تدریجی موجب تداوم و گسترش انتقال روابط میان فردی می‌شود (همان: ۷۸).

چارچوب نظری پژوهش

چارچوب نظری این پژوهش شامل بخش‌هایی از نظریات کلمن، پانتام، فوکویاما و بورديو درباره مؤلفه‌ها و عناصر اصلی سرمایه اجتماعی است که به صورت تلفیقی مورد استفاده قرار گرفته است. دیدگاه بورديو نسبت به نقش شبکه‌های اجتماعی که امکان دستیابی به منابع گروهی و مشارکت اجتماعی را فراهم می‌کنند به عنوان مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی، رویکرد پانتام در بررسی مؤلفه‌های مهمی چون ارتباط و مشارکت بهینه که در نهایت به اعتماد بین اعضا می‌انجامد، تأکید کلمن بر مفاهیمی چون ارزش‌ها و هنجارها که به همیاری و همکاری اعضای شبکه انجامیده و به تقویت سرمایه انسانی ختم می‌شود و در نهایت دیدگاه فوکویاما که اعتماد، تعهد و احساس تعلق مبتنی بر هنجارهای غیر رسمی را از عناصر اصلی و سازنده سرمایه اجتماعی می‌داند، همگی بر مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی تأکید می‌کنند.

در مجموع «مشارکت پذیری»، «اعتمادپذیری» و «همیاری» به عنوان ابعاد سه‌گانه سرمایه اجتماعی در مدل نظری انتخاب شدند. بنابراین با در نظر داشتن مباحث بیان شده در بیان مسأله، پیشینه پژوهش، مبانی و چارچوب نظری، فرضیات پژوهش و مدل نظری به شرح زیر تدوین شده است:

۱. شبکه اجتماعی مجازی شاد بر مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان تأثیرگذار است.
۲. شبکه اجتماعی مجازی شاد بر اعتمادپذیری دانش‌آموزان رابطه تأثیرگذار است.
۳. شبکه اجتماعی مجازی شاد بر همیاری دانش‌آموزان تأثیرگذار است.

شکل ۱. مدل نظری تحقیق

روش^۱

در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به مبانی نظری از روش کتابخانه‌ای و برای گردآوری داده‌های آماری از روش کمی و رویکرد پیمایش استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش تمامی دانش‌آموزان دختر و پسر شاغل به تحصیل در مقاطع تحصیلی مختلف در مدارس شهرستان بروجرد هستند، که در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ از شبکه اجتماعی مجازی شاد استفاده می‌کنند و بنا بر اعلام سازمان آموزش و پرورش استان لرستان تعداد آنها «۶۴۱۲۸»^۲ نفر گزارش شده است که بیش از ۹۰ درصد آنها از شبکه اجتماعی شاد استفاده می‌کنند. ذکر این نکته حائز اهمیت است که دانش‌آموزان پایه اول تا سوم ابتدایی نیز در این پژوهش مشارکت داشته‌اند و برای پاسخگویی به سؤالات پژوهش از والدین خود کمک گرفته‌اند.

به دلیل شرایط کرونایی حاکم بر جامعه، داده‌های این پژوهش از طریق ابزار پرسشنامه محقق‌ساخته که بعد از مطالعات نظری و استفاده از نظر متخصصان، به صورت برخط در سامانه پرس لاین^۳ تدوین شده است و به طور تصادفی بین ۴۰ نفر از اعضای جامعه آماری توزیع شده و با انجام آزمون آلفای کرونباخ پایایی آنها سنجیده و مقدار آن

1. method

۲. این آمار از طریق مراجعه به سایت رسمی اداره کل آموزش و پرورش استان لرستان به نشانی اینترنتی «www.medu.ir» ذکر شده است.

3. www.Porsline.ir

برای متغیر شبکه اجتماعی مجازی برابر با ۰/۷۵ و برای سرمایه اجتماعی ۰/۹۳ است و پرسشنامه نهایی تدوین شده و به مدت یک ماه به صورت برخط بر سامانه پرس لاین قرار گرفته و در میان جامعه آماری مورد نظر توزیع شده است.

حجم نمونه آماری با استفاده از فرمول کوکران در سطح خطای ۰/۰۵ درصد ۴۳۱ نفر برآورد شده است. روش نمونه‌گیری به کار رفته در این پژوهش از نوع خوشه‌ای چند مرحله‌ای است که طی آن از مدارس این شهرستان، ۸ مدرسه دخترانه و پسرانه انتخاب و پس از انتخاب تصادفی دانش‌آموزان در کلاس‌های منتخب از هر مدرسه، پرسشنامه به صورت برخط بین آنها توزیع شد. در این بین ذکر این نکته مهم است که توزیع پرسشنامه به صورت مساوی در بین ۴ مدرسه دخترانه و ۴ مدرسه پسرانه در مقاطع مختلف صورت گرفته است. همچنین برای تحلیل‌های آماری توصیفی و استنباطی این پژوهش از رایانه شخصی و نرم افزار آماری «اس پی اس اس ۲۶^۱» و برای ترسیم مدل معادلات ساختاری از نرم افزار «ایموس گرافیک ۲۶^۲» استفاده شده است.

در این پژوهش شبکه اجتماعی شاد با چهار مؤلفه مشخص و تعریف شده است، که در جدول زیر آمده است.

جدول ۱. گویه‌های مربوط به متغیر شبکه اجتماعی شاد

متغیر	مؤلفه	گویه
میزان استفاده	شاد نسبت به سایر شبکه‌های اجتماعی در طول روز. میزان دستیابی به اطلاعات و اخبار از طریق شبکه شاد.	میزان استفاده از شبکه شاد در طول روز. استفاده از شبکه
		ارتباط
ارتباط	شبهه شاد سبب پیدایش دوستان خارج از محدوده دسترسی می‌شود. شبکه شاد باعث شناسایی علائق و سلايق يکديگر می‌شود. شبکه شاد سبب افزایش میزان	شبکه شاد موجب گسترده‌تر شدن دامنه ارتباطات می‌شود.

کیفیت مشارکت در میان دانش‌آموزان می‌شود. اعضای شبکه شاد به صورت مستقیم و غیر مستقیم به شرکت در فعالیت‌های واقعی در زندگی اجتماعی تحریک و تشویق می‌شوند. شبکه شاد می‌تواند فعالیت خیرخواهانه در بین اعضا را گسترش می‌دهد. از طریق شبکه شاد می‌توان نیازمندی‌های افراد را شناخت و به آنها کمک کرد.	مشارکت	شبکه اجتماعی شاد
--	--------	------------------

شبکه شاد باعث انتقال دانسته‌های اعضا به یکدیگر می‌شود.	آموزش	
شبکه شاد به عنوان یک بستر آموزش از راه دور، تأثیر زیادی در آموزش دارد. با استفاده از شبکه شاد، دانش‌آموزان دامنه یادگیری خود را افزایش می‌دهند. در شبکه شاد دانش‌آموزان می‌توانند از معلمان خود مشاوره بگیرند.		

در این پژوهش سرمایه اجتماعی با چهار مؤلفه مشخص و تعریف شده است، که در جدول زیر آمده است.

جدول ۲. گویه‌های مربوط به متغیر سرمایه اجتماعی

متغیر	مؤلفه	گویه
	اعتماد	به خانواده، دوستان و اقوام اعتماد دارم. به اخبار و اطلاعات دیگر رسانه‌ها اعتماد دارم. به نهادهای دولتی مثل پلیس، بانک‌ها و ... اعتماد دارم. به درستی رفتار و سخنان اطرافیان باور دارم.
	مشارکت	به کارهای گروهی مثل انجام تحقیق و حل مسأله علاقه‌مند هستم. علاقه‌مند به شرکت در انجمن و شوراهای دانش‌آموزی هستم. مسائل و مشکلات محل زندگی و تحصیل را پیگیری می‌کنم. در جشن‌های نیکوکاری شرکت می‌کنم. به دیگران احترام می‌گذارم.
سرمایه اجتماعی	همیاری	به دوستان نیازمندم دفتر و لوازم تحصیلی هدیه می‌دهم. در مراسم نماز و دعا خوانی شرکت می‌کنم. انسان‌ها را به چشم برابری نگاه می‌کنم و کسی را برتر از دیگری نمی‌دانم. به دیگران کمک می‌کنم.

باور به کمک گرفتن از دیگران دارم.

یافته‌ها

یافته‌های این پژوهش در دوبخش توصیفی و استنباطی قابل ارائه است. در بخش یافته‌های توصیفی به معرفی سیمای پاسخگویان می‌پردازیم و در بخش نتایج استنباطی به تحلیل فرضیه‌های پژوهش می‌پردازیم.

یافته‌های توصیفی

در این بخش از پژوهش به بررسی متغیرهای زمینه‌ای پژوهش و فراوانی مربوط به پاسخگویان می‌پردازیم. در مجموع ۲۵۶ نفر از پاسخگویان را دانش‌آموزان پسر و ۱۷۵ نفر از پاسخگویان را دانش‌آموزان دختر تشکیل می‌دهند. بر این اساس میزان پاسخگویی پسران با ۵۹/۴ درصد بیشتر از دختران با ۴۶/۶ درصد بوده است. دانش‌آموزان گروه سنی ۱۳-۱۵ سال با ۴۸/۵ درصد بیشترین میزان پاسخگویی را داشته‌اند، سپس گروه سنی ۱۰-۱۲ سال با ۲۱/۱ درصد، گروه سنی ۱۸-۱۶ سال با ۱۵/۸ درصد و گروه سنی ۹-۷ سال با ۱۴/۶ درصد به ترتیب بیشترین و کمترین میزان پاسخگویان را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین نرخ پاسخگویی در میان دانش‌آموزان دوره اول متوسطه با ۲۰۹ نفر بیشتر سایر مقاطع تحصیلی بوده و کمترین نرخ پاسخگویی مربوط به مقطع اول ابتدایی با ۶۳ نفر است.

جدول ۳. میزان سرمایه اجتماعی افراد و شاخص‌های آن بر حسب فراوانی و درصد

سرمایه اجتماعی	همیاری	مشارکت پذیری	اعتماد پذیری	فراوانی	درصد
۱۱۰	۱۳۲	۹۶	۱۰۳	خیلی زیاد	درصد
۲۵/۵۸	۳۰/۶	۲۲/۲۵	۲۳/۹	زیاد	درصد
۱۳۷	۱۴۵	۱۳۱	۱۳۴	متوسط	درصد
۳۱/۶۶	۳۳/۵۶	۳۰/۲۷	۳۱/۱۵	کم	درصد
۱۱۴	۱۰۷	۱۱۱	۱۲۶	خیلی کم	درصد
۲۶/۴۷	۲۴/۹۱	۲۵/۸۲	۲۹/۲۲	مجموع	درصد
۴۰	۲۸	۵۰	۴۱		
۸/۷۵	۶/۳۶	۱۱/۵	۸/۴		
۳۰	۱۹	۴۳	۲۷		
۷/۶۰	۵/۴۶	۱۰/۱۵	۷/۲		
۴۳۱	۴۳۱	۴۳۱	۴۳۱		
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰		

در جدول فوق میزان سرمایه اجتماعی افراد بر اساس شاخص‌های اصلی آن قابل مشاهده است. بر این اساس با توجه به داده‌های این جدول، میزان سرمایه اجتماعی پاسخگویان به ترتیب با $31/66$ درصد در حد زیاد، $26/47$ متوسط، $25/58$ خیلی زیاد، $8/75$ کم و $7/60$ در حد خیلی کم بوده است.

یافته‌های استنباطی

همانگونه که در بخش مبانی نظری این پژوهش مطرح شد، پژوهش حاضر دارای سه فرضیه است که به منظور بررسی صحت و سقم این فرضیه‌ها با توجه به نوع فرضیه‌ها که رابطه میان متغیرها را می‌سنجد، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است.

فرضیه اول: بین استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان رابطه معناداری وجود دارد.

H_0 : استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان رابطه ندارد.

H_1 : استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان رابطه دارد.

جدول ۴. آزمون همبستگی بین میزان استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان

فرضیه	مقدار	سطح معناداری	تعداد	آزمون فرضیه
بین استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان رابطه معناداری وجود دارد.	$0/313$	$0/000$	۴۳۱	تأیید فرضیه

با توجه به یافته‌های جدول ۴، مشاهده می‌شود ضریب همبستگی پیرسون برای متغیرهای استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد و مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان، برابر با $0/313$ و همچنین سطح معناداری برابر با $0/000$ است که نشان‌دهنده آن است که ارتباط معنادار در حد متوسطی بین این دو متغیر وجود دارد. همچنین با توجه به مثبت بودن و ضریب همبستگی پیرسون می‌توان گفت که ارتباط مستقیم بین این دو متغیر وجود دارد، یعنی هر چقدر استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد افزایش یابد، مشارکت‌پذیری دانش‌آموزان نیز افزایش می‌یابد. همچنین بر اساس داده‌های این جدول فرضیه H_0 رد و فرضیه H_1 تأیید می‌شود.

فرضیه دوم: بین استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با اعتمادپذیری دانش‌آموزان رابطه معناداری وجود دارد.

H_0 : استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با اعتمادپذیری دانش‌آموزان رابطه ندارد.

H_1 : استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با اعتمادپذیری دانش‌آموزان رابطه دارد.

جدول ۵. آزمون همبستگی بین میزان استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با اعتماد پذیری

دانش‌آموزان

فرضیه	مقدار	سطح معناداری	تعداد	آزمون فرضیه
استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با اعتمادپذیری دانش‌آموزان رابطه معناداری دارد.	۰/۳۲۲	۰/۰۰۰	۴۳۱	تأیید فرضیه

با توجه به یافته‌های جدول ۵، مشاهده می‌شود ضریب همبستگی پیرسون برای متغیرهای استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد و اعتمادپذیری دانش‌آموزان، برابر با ۰/۳۲۲ و همچنین سطح معناداری برابر با ۰/۰۰۰ است که نشان‌دهنده آن است که ارتباط معنادار در حد متوسطی بین این دو متغیر وجود دارد. همچنین با توجه به مثبت بودن و معناداری ضریب همبستگی پیرسون می‌توان گفت که ارتباط مستقیم بین این دو متغیر وجود دارد، یعنی هر چقدر استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد افزایش یابد، اعتمادپذیری دانش‌آموزان نیز افزایش می‌یابد. بر این اساس، داده‌های این جدول فرضیه H_0 را رد و فرضیه H_1 را تأیید می‌کند.

فرضیه سوم: بین استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با همیاری دانش‌آموزان رابطه معناداری وجود دارد.

H_0 : استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با همیاری دانش‌آموزان رابطه ندارد.

H_1 : استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با همیاری دانش‌آموزان رابطه دارد.

جدول ۶. آزمون همبستگی بین میزان استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با همیاری دانش‌آموزان

فرضیه	مقدار	سطح معناداری	تعداد	آزمون فرضیه
استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد با همیاری دانش‌آموزان رابطه معناداری دارد.	۰/۲۰۳	۰/۰۰۰	۴۳۱	تأیید فرضیه

با توجه به داده‌های جدول ۶ مشاهده می‌شود ضریب همبستگی پیرسون برای متغیرهای استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد و همیاری دانش‌آموزان، برابر با ۰/۲۰۳ و همچنین سطح معناداری برابر با ۰/۰۰۰ است که نشان‌دهنده آن است که ارتباط معنادار

در حد ضعیفی بین این دو متغیر وجود دارد. همچنین با توجه به مثبت بودن و معناداری ضریب همبستگی پیرسون می‌توان گفت که ارتباط مستقیم بین این دو متغیر وجود دارد، یعنی هر چقدر استفاده از شبکه اجتماعی مجازی شاد افزایش یابد، همیاری دانش‌آموزان نیز افزایش می‌یابد. بر این اساس، داده‌های این جدول فرضیه H_0 را رد و فرضیه H_1 را تأیید می‌کند.

در ادامه پژوهش به منظور مشخص شدن سهم تأثیر هر یک از شاخص‌های متغیر مستقل بر متغیر وابسته به تحلیل رگرسیونی می‌پردازیم. جدول ۷، مدل رگرسیونی چند متغیره تأثیر شبکه‌های اجتماعی شاد را نشان می‌دهد.

جدول ۷. مدل رگرسیونی شبکه اجتماعی شاد

متغیرها	ضرایب غیر استاندارد		ضرایب استاندارد		مقدار t	سطح معناداری
	B	خطای استاندارد	Beta			
میزان استفاده	۱/۴۷	۰/۲۶۲	۰/۱۷۴	۵/۶۲	۰/۰۰۰	
ارتباط مجازی	۳/۲۷	۰/۲۳۴	۰/۴۳۲	۱۳/۹۸	۰/۰۰۰	
مشارکت مجازی	۳/۷۱	۰/۲۳۸	۰/۴۹۳	۱۵/۶۳	۰/۰۰۰	
آموزش مجازی	۱/۱۱	۰/۲۶۲	۰/۱۳۰	۴/۲۴	۰/۰۰۰	

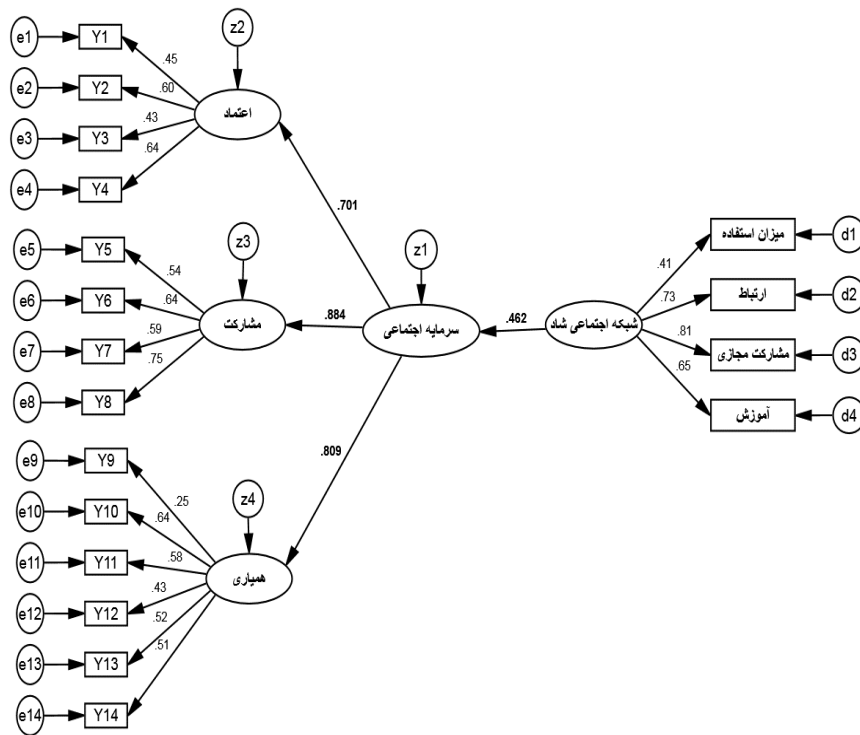
آماره‌های موجود در جدول بالا نشان می‌دهند که شاخص مشارکت مجازی با بتای ۰/۴۹۳ درصد بیشترین تأثیر را نسبت به متغیرهای دیگر بر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان داشته است. سپس شاخص‌های ارتباط مجازی با ۰/۴۳۲، میزان استفاده با ۰/۱۷۴ و آموزش مجازی با ۰/۱۳۰ درصد بیشترین تأثیر را بر متغیر وابسته پژوهش داشته است.

جدول ۸. شاخص‌ها و آماره‌های تحلیل رگرسیونی متغیر شبکه اجتماعی شاد

ضریب تعیین	ضریب تعیین تصحیح شده	سطح معناداری
(R Square)	(Adjusted R Square)	(Sig)
۰/۶۱۶	۰/۶۱۲	۰/۰۰۰

همانطور که در جدول فوق ملاحظه می‌شود، ضریب تعیین برابر با ۰/۶۱۶ است و بیانگر این مطلب است که ۶۱ درصد از واریانس و سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان را متغیرهای مستقل تبیین می‌کنند، همچنین با توجه به سطح معناداری ۰/۰۰۰ که کمتر از ۰/۰۵ است، می‌توان به این نکته پی برد که شاخص‌های متغیر مستقل بر متغیر وابسته تأثیر داشته‌اند.

در ادامه، مدل معادله ساختاری پژوهش با استفاده از نرم‌افزار ایموس گرافیک رسم گردیده است و ضرایب تأثیر شاخص‌های متغیر مستقل یعنی استفاده از شبکه شاد، ارتباط مجازی، مشارکت مجازی و آموزش مجازی بر هر کدام از ابعاد متغیر وابسته مشاهده می‌شود. متغیر مستقل یعنی شبکه اجتماعی شاد به میزان ۰/۴۶۲ بر شبکه سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان تأثیر داشته، همچنین سایر ضرایب نیز حکایت از اثرگذاری معناداری شبکه اجتماعی شاد بر ابعاد سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان داشته است.

شکل ۲. مدل معادله ساختاری

به طور کلی برازش مدل بالا خوب است. در جدول ۹ تعدادی از معیارهای مهم برازش و تفسیر آنها و مقادیر مفروض مربوط به مدل معادلات ساختاری آمده است. می‌توان گفت که اکثر شاخص‌های برازش مدل قابل قبول هستند، بنابراین مدل ترسیم شده، مدلی است که می‌تواند داده‌های ما را با مدل نظری تطبیق دهد. به عبارت دیگر، مدل ما نشان می‌دهد که داده‌های تجربی ما می‌تواند تا حدودی با نظریه‌ها پوشش داده شود.

جدول ۹. معیارهای برازش مدل و تفسیر برازش قابل قبول

معیار برازش مدل	مقدار حاصل در مدل مفروض	سطح قابل قبول	تفسیر	وضعیت پذیرش
نیکیویی برازش (GFI)	۰/۸۹	۰ (عدم برازش) تا ۱ (برازش کامل)	مقدار نزدیک به ۰/۵۹ منکس کننده یک برازش مطلوب است.	قابل قبول
نیکیویی برازش اصلاح شده (AGFI)	۰/۸۵	۰ (عدم برازش) تا ۱ (برازش کامل)	مقدار نزدیک به ۰/۵۹ منکس کننده یک برازش مطلوب است.	قابل قبول
ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA)	۰/۰۷	کوچکتر از ۰/۸۰	مقدار کمتر از ۰/۸۰ یک برازش خوب را نشان می دهد.	قابل قبول
توکر لوئیس (TLI)	۰/۷۹	۰ (عدم برازش) تا ۱ (برازش کامل)	مقدار نزدیک به ۰/۵۹ منکس کننده یک برازش مطلوب است.	قابل قبول
شاخص برازش هنجار شده (NFI)	۰/۷۷	۰ (عدم برازش) تا ۱ (برازش کامل)	مقدار نزدیک به ۰/۵۹ منعکس کننده یک برازش مطلوب است.	قابل قبول
کای اسکوئر نسبی (CMIN/DF)	۳/۲۸۱	۱ تا ۵	مقدار کمتر از ۱ نشان دهنده ضعف برازش و مقدار بیشتر از ۵ منعکس کننده نیاز به بهبود است.	قابل قبول
شاخص برازش هنجار شده مقتصد (PNFI)	۰/۶۵	-	بیشتر از ۰/۰۵ یا ۰/۰۶	قابل قبول
شاخص برازش تطبیقی مقتصد (PCFI)	۰/۷۰	-	بیشتر از ۰/۰۵ یا ۰/۰۶	قابل قبول

بحث و نتیجه‌گیری

بی‌گمان نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در زندگی انسان بسیار مهم است. از سوی دیگر نیز سرمایه اجتماعی نیز نقش حیاتی در توسعه روابط و تعاملات بین انسانی دارد. این شبکه‌ها در دو دهه اخیر در میان اقشار مختلف جامعه ایرانی بسیار پرطرفدار شده‌اند. با همه‌گیری پاندمی کرونا و محدودیت‌های ناشی از آن در کشور، شبکه اجتماعی مجازی جدیدی برای آموزش دانش‌آموزان معرفی شد که خیلی عظیمی از دانش‌آموزان کشور از آن استفاده می‌کنند. شبکه اجتماعی شاد به عنوان مهمترین بستر آموزش برای دانش‌آموزان کشور معرفی شده و دانش‌آموزان در این محیط به تعامل با یکدیگر می‌پردازند. این شبکه به مانند سایر شبکه‌های اجتماعی مجازی از قابلیت‌های متنوعی برخوردار است، اما جدا از مباحث آموزشی، پژوهش حاضر از بعد دیگری به این شبکه اجتماعی شاد پرداخته و تلاش کرده تا سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان را در این بستر مورد سنجش قرار دهد.

در بررسی‌هایی که از فرضیه‌های این پژوهش به عمل آمد، نتایج به این صورت بود که هر چهار فرضیه پژوهش مورد تأیید قرار گرفت. فرضیه اصلی پژوهش با ضریب همبستگی ۰/۹۹۵ و فرضیه‌های فرعی به ترتیب با ۰/۳۱۳، ۰/۳۲۲ و ۰/۲۰۳ رابطه مستقیم و معنادار بین متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهند. بر طبق نظریات کلمن، بوردیو، فوکویاما و پاتنام افزایش سرمایه اجتماعی باعث مشارکت، اعتماد و همیاری بیشتر افراد جامعه می‌شود. در بررسی فرضیه‌های این پژوهش نیز، یافته‌ها حاکی از این قضیه است که استفاده دانش‌آموزان از شبکه اجتماعی شاد باعث افزایش سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان شده و ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی را تقویت کرده است.

در زمینه تعمیم‌پذیری نتایج این پژوهش با یافته‌های محققین قبلی می‌توان ادعا کرد که نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش نارمنجی و همکاران (۱۳۹۹) با عنوان «بررسی تأثیرگذاری رفتار اشتراک‌گذاری اطلاعات در شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سرمایه اجتماعی»، پژوهش حسین پور (۱۳۹۶) تحت عنوان «بررسی تأثیر شبکه اجتماعی فیسبوک بر بالا بردن سرمایه اجتماعی در جامعه»، پژوهش آریانی قیزقاپان و همکاران (۱۳۹۶) با عنوان «تبیین نقش سرمایه اجتماعی در ارتباط بین کاربر شبکه اجتماعی مجازی و رفتار اشتراک دانش در فضای مجازی» و پژوهش عثمان و آنتر (۲۰۲۰) با عنوان «تأثیر استفاده از شبکه اجتماعی بر سرمایه اجتماعی و شادی» همخوانی دارد. برآزش

مدل معادلات ساختاری این پژوهش مطلوب بوده و معیارهای مربوط به برازش مدل نشان می‌دهد که مدل معادله ساختاری این پژوهش مناسب بوده و به عبارت دیگر داده‌های تجربی، مدل نظری پژوهش را به خوبی حمایت می‌کند.

در نهایت نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی دانش‌آموزان در خلال استفاده از شبکه اجتماعی شاد تحت تأثیر تغییراتی قرار می‌گیرد به طوری که همه متغیرها با شدت متفاوت رابطه مثبت و معناداری را نشان می‌دهند. با توجه به شرایط کرونایی حاکم بر جامعه و ضرورت توجه بیشتر به آموزش‌های مجازی و استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی مختلف در این دوران می‌توان به توسعه‌دهندگان شبکه‌های مجازی چون شاد پیشنهادهایی در جهت بهبود محصولات خود و بالا بردن قابلیت این شبکه‌ها ارائه داد.

پیشنهادات

- با توجه به اینکه خیل عظیمی از دانش‌آموزان کشور، کاربران شبکه اجتماعی شاد هستند، اهمیت بالا بردن دوره‌های آموزشی سواد رسانه‌ای و حتی گنجاندن واحد درسی نه تنها در یک مقطع تحصیلی، بلکه در تمامی مقاطع تحصیلی برای دانش‌آموزان حائز اهمیت است. این امر به دانش‌آموزان کمک می‌کند با جنبه‌های دیگری مانند سرمایه اجتماعی در این شبکه‌ها آشنا شده و توانایی لازم را برای تقویت روابط خود با دیگران و افزایش ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی خود با استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی چون شاد را به دست آورند.
- توسعه‌دهندگان اینگونه شبکه‌ها، می‌توانند با افزایش قابلیت‌های دیگری چون تماس تصویری و امکان برگزاری کلاس آنلاین در بستر این شبکه، شرایطی را برای ایجاد کلاس مجازی و برخط برای دانش‌آموزان فراهم کرده و دانش‌آموزان بتوانند در این بستر شرایط لازم را برای مشارکت و همیاری با یکدیگر داشته باشند.
- پژوهشگران می‌توانند در آینده بر ابعاد دیگر این شبکه مجازی متمرکز شده و مسائل دیگری چون مشکلات آموزشی و نابرابری‌های آموزشی را در میان دانش‌آموزان مورد بررسی قرار دهند.

منابع

- آریانی قیزقاپان، ابراهیم؛ زاهد بابلان، عادل؛ محمدی، پروانه؛ معینی کیا، مهدی (۱۳۹۶). تبیین نقش سرمایه اجتماعی در ارتباط بین کاربری شبکه اجتماعی مجازی و رفتارهای اشتراک دانش در فضای مجازی، فصلنامه علمی تعامل انسان و اطلاعات، دوره چهارم، شماره ۳، ص: ۷۲-۸۶.
- البرزی، محبوبه؛ محمدی، مهدی؛ ناصری جهرمی، رضا؛ صفری، مریم؛ میرغفاری، فاطمه (۱۴۰۰). تجارب معلمان دوره ابتدایی از چالش‌های تغییر آموزشی سنتی به آموزش مجازی در دوران شیوع ویروس کرونا، مجله مطالعات آموزش و یادگیری، دوره سیزدهم، شماره ۱، ص: ۱-۱۹.
- الوانی، سیدمهدی؛ میرعلی، سید نقوی (۱۳۸۱). سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها، فصلنامه مطالعه مدیریت، شماره ۳۴، ص: ۱-۲۴.
- باستانی، سوسن؛ کمالی، افسانه؛ صالحی، مریم (۱۳۸۷). سرمایه اجتماعی شبکه و اعتماد متقابل بین شخصی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال شانزدهم، شماره ۶۱، ص: ۴۱-۸۱.
- بیرقی فرد، علی؛ کارگر، فاطمه؛ سالاری، صدیقه؛ کارگر، مجتبی (۱۳۹۹). شبکه آموزشی دانش آموزی شاد، فصلنامه علمی - تخصصی مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، سال سوم، شماره ۳، ص: ۵۳-۶۶.
- پیراهری، نیر (۱۳۸۸). سرمایه اجتماعی در نظریات جدید، پژوهشنامه علوم اجتماعی، سال سوم، شماره ۳، ص: ۱۱۰-۱۳۱.
- توسلی، غلامعباس؛ امانی کلاریجانی، امرالله (۱۳۹۱). سرمایه اجتماعی در شبکه اجتماعی مجازی؛ سرمایه اجتماعی در شبکه، مجله علمی مدیریت فرهنگی، سال ششم، شماره ۱۷، ص: ۵۵-۷۰.
- حمزه لو، زهرا؛ رحیمی، سعدا (۱۳۹۹). بررسی کیفیت آموزش و یادگیری در فضای مجازی شاد از نظر دانش‌آموزان دوره ابتدایی در نیم سال اول تحصیلی ۹۸-۱۳۹۹، مجله پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، دوره سوم، شماره ۲۹، ص: ۱-۱۴.
- خانیک، هادی؛ خجیر، یوسف (۱۳۹۷). نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در توسعه جامعه مدنی ایران، فصلنامه مطالعات فرهنگ، سال نوزدهم، شماره ۴۴، ص: ۷۱-۹۷.

خانیکی، هادی؛ بابائی، محمود (۱۳۹۰). فضای سایبر و شبکه های اجتماعی؛ مفهوم و کارکردها، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات جامعه اطلاعاتی، دوره اول، شماره ۱، ص: ۷۱ - ۹۶.

رحمان زاده، سیدعلی (۱۳۸۹). کارکرد شبکه های اجتماعی مجازی در عصر جهانی شدن، فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن، سال اول، شماره ۱، ص: ۱-۲۵.

ژیژک، اسلاوی (۱۴۰۰). هراس جهانی: کووید-۱۹ جهانی را تکان می دهد، ترجمه شهریار پاک نیا، چاپ دوم، تهران: نشر نقد فرهنگ.

سلیمانی، میلاد؛ سهیلی، فرامرز (۱۴۰۱). بررسی رابطه بین استفاده از ابزارها و امکانات شبکه شاد با درگیری تحصیلی و عملکرد تحصیلی دانش آموزان مقطع متوسطه دوم، فصلنامه مشاوره مدرسه، دوره دوم، شماره ۴، ص: ۱۵-۱.

سامانه مدارس یار (۱۴۰۰). لینک خبر: <https://madyar.org/Article/1360>

سلیمی، سمانه؛ فردین، محمدعلی (۱۳۹۹). نقش ویروس کرونا در آموزش مجازی با تأکید بر فرصت ها و چالش ها، فصلنامه علمی - پژوهشی یادگیری آموزشگاهی و مجازی، سال هشتم، شماره ۲، ص: ۴۹-۶۹.

سیدنورانی، محمدرضا؛ سجادی، معصومه سادات؛ فروزان، فائزه؛ جهانگرد، فاطمه (۱۳۹۴). بررسی نقش آموزش در ایجاد سرمایه اجتماعی در ایران؛ ۱۳۶۰-۱۳۹۰، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش های رشد و توسعه اقتصادی، سال پنجم، شماره ۲۰، ص: ۳۱-۴۴. شاوردی، تهمنه (۱۳۹۶). سرمایه اجتماعی در شبکه های اجتماعی واقعی و مجازی؛ مورد مطالعه دختران دانشجوی دانشگاه تهران، فصلنامه توسعه اجتماعی، دوره یازدهم، شماره ۳، ص: ۶۷-۹۶.

شریفیان ثانی، مریم (۱۳۹۰). سرمایه اجتماعی: مفاهیم اصلی و چهارچوب نظری، فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، سال اول، شماره ۲، ص: ۵-۱۸.

طیب نیا، علی؛ سوری، علی؛ میرزا بابایی، مبین (۱۳۹۸). تأثیر آموزش بر سرمایه اجتماعی، نشریه علمی پژوهش ها و سیاست های اقتصادی، سال بیست و هفتم، شماره ۹۱، ص: ۲۶۱-۲۸۸.

فرقانی، محمدمهدی؛ قلی زاده گللو، شهریار (۱۴۰۰). تأثیر میزان استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی بر سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه محقق اردبیلی)، فصلنامه مطالعات رسانه های نوین، سال هفتم، شماره ۲۳، ص: ۲۳۷-۳۰۱.

فرهنگی، علی‌اکبر؛ امیری، مجتبی؛ خانیکی، هادی؛ شفیعیان، نازیلا (۱۳۹۷). طراحی و تدوین الگوی کارکرد رسانه‌های جمعی و با تأکید بر توسعه سرمایه اجتماعی (مورد مطالعه: معاونت صدای جمهوری اسلامی)، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال چهاردهم، شماره ۵۳، ص: ۹۷-۱۲۱.

عدلی پور، صمد؛ میرمحمدتبار، سید احمد؛ افشار، سیمین؛ سهرابی، مریم (۱۳۹۶). تأثیر شبکه اجتماعی کلوب بر سرمایه اجتماعی دختران و زنان شهر تبریز، فصلنامه جامعه شناسی مطالعات جوانان، دور ششم، شماره نوزدهم، ص: ۹۹-۱۲۰.

کاستلز، مانوئل (۱۳۸۹). عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ؛ ظهور جامعه شبکه‌ای، ترجمه احد علیقلیان و افشین خاکباز، جلد ۱، تهران: نشر طرح نو.

گرامیان، سعیده السادات؛ مطهری، زینت السادات (۱۳۹۴). تحول ماهیت قدرت در عصر فراصنعتی؛ بررسی دیدگاه آلوین تافلر، فصلنامه علمی - پژوهشی علوم خبری، دوره چهارم، شماره ۱۶، ص: ۹۹-۱۱۱.

منصور نژاد، محمد (۱۳۸۷). نقد و بررسی نظریه‌های موجود درباره نقش رسانه‌ها در مدیریت بحران با تأکید بر نظریه آلوین تافلر، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی (پژوهش و سنجش)، دوره پانزدهم، شماره ۵۵، ص: ۹۹-۱۱۱.

میرزائی، حسین (۱۳۹۹). جستارهایی در آموزش عالی؛ علم و بحران کرونا در ایران، تهران: نشر پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

میرزایی، حسین (۱۳۹۹). جستارهایی در ابعاد فرهنگی و اجتماعی بحران ویروس کرونا در ایران، تهران: نشر پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

Daneil, B. Schwier, R. McCalla, G (2013). **Social Capital in Virtual Learning Communities and Distributed Communities of Practice**, The Learning and Technology Library, v(29), (3).

Hornig, M; Wuc. L (2020). **How behaviors on social network sites and online social capital influence social commerce intentions**, Journal information and management, v(15), (4), p: 34-65. Dio: 10.1016/ j.im. 2019.103176.

Knoke, D; Yang, S (2008). **Social network analysis**, CA: Sage Publications.

Musembwa, S; Paul. S (2020). **Examining interactions in social network sites through the lense of social capital**; proceedings of the Annual Hawaii international conference on system sciences, p: 2918-2927.

Nakano, S; Washizu, A (2021). **Will smart cities enhance the social capital of residents? The importance of smart neighborhood management**, Journal of Urban Policy and Planing, 115, p: 1-21. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103244>.

Osman, s; Anter, A (2020). **The impact of social networking site use on social capital and happiness: A Field study of Arab and non-Arab residents in the UAE**, Journal Arab media and society, v(2020), (29), P: 36-63.

Putnam, R (2020). **Bowling alone: The collapse and revival of American community**, Simon & Schuster (Revised).

Rani, S; Jabar, M; Abdullah, R; Jusoh, Y (2020). **The influence factors of knowledge resilience in sustaining knowledge network in smart cities environment**. In 2020 6th International Conference on Information Management (ICIM), London, United Kingdom (pp. 299–305). <https://doi.org/10.1109/ICIM49319.2020.244715>.

Rykov, y; Koltsova. O; Sinyarskaya, y (2020). **Effects of user behaviors on accumulation of social capital in an online social network**, Journal PLOS ONE,v(15), (14), p: 34- 65.

Savoldi, F., & Ferraz de Abreu, P. (2014). **Internet, social capital, and e-inclusion in post-conflict Belfast: Expectations of community workers**. Journal of Urban Technology, 21 (3), p: 49–66. <https://doi.org/10.1080/10630732.2014.940712>.

Schulz, B; Horr, A; Hoeing, K (2017). **The position generator in the NEPS. Bamberg, Germany: Leibniz Institute for Educational Trajectories**, National Educational Panel Study.